

MAJA DOBIASZ-KRYSIAK

Obcy we wsi? Migracje, tożsamości, relacje

Dzień. Mazurski krajobraz, trawiaste pagórki, w głębi las z zielonymi iglakami i żółknącymi drzewami liściastymi. Na lewo stoją wiejskie zabudowania. Białymi literami: Wytwórnia Filmów Dokumentalnych przedstawia film „Wieś Godki 1986”². Tak rozpoczyna się audiodeskrypcja krótkiego dokumentu (dziś powiedzielibyśmy – teledysku do gitarowej ballady), opowiadającego o grupie młodych ludzi z miasta, którzy na początku lat 80. osiedlili się w podolsztyńskiej wsi, zajmując stare warmińskie domy i ucząc się pracy na roli. Film ukazuje proste, zgrzebne rodzinne życie, a refren piosenki *Bierz więc życie prosto w ręce, życie takie, jakie jest. Nie dostaniesz jego więcej, chyba dobrze o tym wiesz* wybrzmiewa jak manifest grupy składającej się z historyków sztuki, aktorów, inżynierów.

Środowisko to tworzyły osoby związane z działającą od 1977 roku w Olsztynie Interdyscyplinarną Placówką Twórczo-Badawczą „Pracownia” (*Interdyscyplinarna...* 1981/82) oraz powołaną w 1981 roku spółką rolęną (Rozenbaum 2015, 8) i powstającymi później Teatrem „Węgajty” i Edukacyjnym Gospodarstwem Ekologicznym Godki 22. Obok osiedlili się wychowankowie Szkolnego Ośrodka Socjoterapii SOS z Warszawy (Tochman 1991), założyciele Fundacji Centrum Edukacji Obywatelskiej, psychologzy humanistyczni, twórcy, artyści, ekolodzy, hipisi i poszukiwacze. Krążył nad nimi duch Grotowskiego i Stachury, szukali oazy wolności w przedprzełomowej polskiej rzeczywistości, alternatyw dla świata w impasie. Za ich sprawą gmina Jonkowo od lat 80. jest jednym z kilku nieformalnych centrów polskiej kultury alternatywnej.

Łączenie i dzielenie

Te miejskie migracje na wieś, nazwane w tekście Jakuba Rozenbauma „odwrotem strategicznym” (Rozenbaum 2015, 8), wydarzały się w bardzo konkretnych okolicznościach społeczno-politycznych i wynikały z kryzysu kultury związanego z wprowadzeniem stanu

² Film w reżyserii Grzegorza Skurskiego z 1987 roku.

wojennego w Polsce. Możliwe były dzięki toczącym się równoległe na Warmii procesom przesiedleńczym w ramach tzw. „drugiej akcji łączenia rodzin” w latach 1971-1989. Ta późna powojenna emigracja do Niemiec, skądinąd mało udokumentowana, wydarzyła się w wyniku politycznych nacisków, jakim ulegała ludność lokalna - Warmiacy i Mazurzy, którzy nie wyprowadzili się do RFN przed końcem 1959 roku. Następną falą wyjazdów do „ojczyzny ideologicznej”, wezbrała ponownie po podpisaniu grudniu 1970 r. układu o normalizacji stosunków Polski i Niemiec, który potwierdzał granicę na Odrze i Nysie Łużyckiej (Kijonka 2013, 29-47). Jego celem była całkowita wymiana ludności, a tym samym pozbycie się mniejszości niemieckiej z Polski (Bertsch 2021). Akcja o propagandowej nazwie „łączenia rodzin”, miała w konsekwencji „oddzielać” tych, o niejednoznacznej tożsamości kulturowej i językowej od tego, co miało być polskie.

Sytuacja ta nie była przezroczysta dla opisywanych przeze mnie środowisk, co może zilustrować choćby fakt włączenia się członków olsztyńskiej „Pracowni” w badania socjologiczne Zespołu Badań nad Stylami Życia IFIS PAN i opisanie przez nich w tomie *Style życia w miastach polskich (u progu kryzysu)* poruszającego przypadku Warmiaczki Anny D. z Dobrego Miasta, w przeddzień jej wyjazdu do RFN. Jej styl życia zdominowany przez bezruch i stagnację, umieszczony został jako ilustracja proponowanej przez badaczy typologii: „Unikanie dokonywania wyborów w życiu codziennym. Niewidoczność społeczna w praktyce i filozofii życiowej” (*Style życia...* 1988, 70-73). Politycznie wymuszona migracja skutkowałą poczuciem tymczasowości i powodowała bierność w oczekiwaniu na wyjazd. Było to wrażenie pozostawiania w okresie przejściowym, liminalnym, w którym zmiany dokonują się poza jednostką i pozbawiają ją sprawczości. To właśnie przed takim światem jedni uciekali do Niemiec, a inni na Warmię.

Chmury nad jeziorami

Uczucie wyobcowana wobec ziemi i kultury lokalnej, jest wedle niektórych badaczy charakterystyczne dla powojennej kultury Warmii i Mazur. Dotyczy bowiem nie tylko tych, którzy wyjechali, ale również tych, którzy przyjechali. Barbara Fatyga w raporcie *Kultura pod pochmurnym niebem* napisała wręcz, że „na społecznościach

lokalnych Warmii i Mazur ciąży kłątwa wiecznego początku, związana z mitem założycielskim «przybycia na obcą ziemię» (Fatyga 2012, 146). Figurę retoryczną „wiecznego początku” wykorzystała również w reportażu wydanym przez „Czarne” Beata Szady, rozpowszechniając to określenie (Szady 2020). Tymczasowość utrudniała zakorzenienie, budowanie lokalnej tożsamości. Ludność, która napływała po wojnie do „Krainy Tysiąca Jezior” zajmowała często już rozszabrowane pustostany, w których przedmioty porzucone przez dawnych właścicieli i poniszczone przez płodowników, nie zachęcały do budowania nowych wspaniałych światów. Przynosiły raczej wrażenie wylądowania na śmietniku historii.

Surowość klimatu, rozproszenie zabudowy, niewielki udział większych ośrodków miejskich i słaba tkanka drogowa, nie sprzyjały dynamicznemu rozwojowi regionu. Tereny te zasiedlała głównie ludność wiejska z Kurpiów i Mazowsza, zasilana przez przyjeżdżającą z innych regionów Polski inteligencję i specjalistów. Do tego osiedlano tu przesiedleńców z Akcji Wisła – Łemków, Ukraińców, dbających o zachowanie własnych obyczajów. Turystyczny charakter Warmii i Mazur dodatkowo pogłębia wrażenie ciągłego kolonizowania ich przez obcych, którzy eksploatują zasoby przyrodnicze i krajobrazowe, nie wnosząc nic do lokalnych zasobów kulturowych. Wynikające z tego problemy, jak wysokie bezrobocie i niski kapitał społeczno-kulturowy mieszkańców, są wedle badaczy wynikiem procesów toczących się tu od dziesięcioleci i sprzyjających peryferyzacji regionu (Fatyga 2012).

Warmia obiecana

*Kocham Niemców, Mazurów, Warmiaków,
Rosjan, kocham Warszawiaków.
Kocham Górali, Kurpiów, kocham ludzi z marmuru ze stali.
Kocham Żydów i Litwinów, Cyganów i Białorusinów,
Ukraińców.
Kocham ludzi z Kresów, kocham Poznaniaków.
Kocham wszystkich, wszystkich tych kocham Olsztyniaków.*

Ludzi kocham.

Olsztyn - kocham moją małą Amerykę³

- śpiewa grupa muzyczna „Czerwony Tulipan”, dając wyraz współistniejącym, przeciwstawnym do powyższych zjawiskom kulturowym, mającym na celu przyznanie wartości patchworkowej tożsamości regionu. O warmińskim potencjale myślą też intelektualści ze Wspólnoty Kulturowej „Borussia”, którzy przez lata wydawali czasopismo budujące transgraniczną tożsamość tych okolic w duchu nowego regionalizmu. Stawiają sobie oni za cel „tworzenie nowych zjawisk kultury ponad podziałami i konfliktami narodowościowymi w jednoczącej się Europie w odwołaniu do wielokulturowego dziedzictwa regionu Warmii i Mazur, dawnych Prus Wschodnich” (Borussia 2023). Pisarz Kazimierz Brakoniecki nazywa te ziemie Atlantydą Północy (Brakoniecki 1993).

O Warmii jako o ziemi obiecanej pisał też w 1991 roku Wojciech Tochman w reportażu pod takim samym tytułem, portretującym styl życia hipisów z gminy Jonkowo – niepracujących i kontestujących kulturę głównego nurtu (Tochman 1991). Dodam – bez znaczenia, czy tą komunistyczną, czy późniejszą, kapitalistyczną. Jak wspomina po latach fotograf Krzysztof Skłodowski „10 stycznia 1998, w Godkach, po raz ósmy rozpoczyna się doroczny konkurs rzutu młotkiem do telewizora. Konkurs przeciwko informacyjnej papce nadawanej w TV” (Skłodowski 2021). Pozostawanie na peryferiach geografii i dominujących dyskursów ułatwiało krytyczne myślenie i tworzenie alternatyw – od prób zakładania ośrodków kultury czynnej sprzeciwiających się „społeczeństwu spektaklu” (Jawłowska 1975, 114-124), po nihilizm.

Współczesna społeczność podolsztyńskich wiosek jest dużo większa i bardziej różnorodna, niż ta sportretowana w dokumencie z 1986 roku. W kolejnych latach następowały nowe fale miejsko – wiejskiej migracji. Nowi osiedleńcy zwani „artystami”, tworzą dziś alternatywne instytucje kultury takie jak Lawendowe Muzeum Żywe im. Jacka Olędzkiego, Galeria Kawkowo, Cegielnia Art, Koronczarnia, Permakultura Skolity, Schola Węgajty, liczne

³ Tekst piosenki zespołu „Czerwony Tulipan” pt. *Olsztyn kocham*, z płyty *Ja zwariuję - złota kolekcja*, Olsztyn, 2001 (pisownia oryginalna).

półformalne galerie, kawiarnie, domy gościnne. Co roku odbywa się tam festiwal „Sztuka w obejściu” organizowany przez Stowarzyszenie Ekologiczno-Artystyczne „Ręką Dzieło”, mieszkańcy redagują też własne media jak Magazyn Warming, tworzą opowieści i narracje na swój temat. Alternatywny styl życia, który prowadzą jest całościowy – obejmuje codzienność, twórczość i pracę czy prowadzenie biznesu (Wyka 1988, 323-327). Powołują społeczności wiejskie z wyboru, zakładają nowe miejsca wspólne i tworzą ofertę kulturalną zarówno dla członków własnej społeczności, jak i osób przyjeżdżających tam z miast. Mimo iż na Warmii wszyscy są przyjezdni, relacje „artystów” z innymi mieszkańcami wiosek, pełniącymi rolę społeczeństwa większościowego, układają się różnorodnie.

Etnograf(ka) we wsi

Wiosną 2022 roku wsie Godki, Pupki, Węgałty i Nowe Kawkowo stały się terenem badawczym dla studentów i studentek Etnologii i Antropologii Kulturowej UMK. Podczas badań etnograficznych przyglądali się specyfice działalności prowadzonej przez nowoosiedleńców. Badali relacje i narracje jakie tworzą między sobą migranci różnych fal, oraz jak układają się stosunki z ludźmi na miejscu. Przyglądali się sposobom realizowania utopijnych wizji społecznych, ich zagrożeniom i problemom oraz śledzili lokalne i ponadlokalne sieci tworzone przez nowoosiedleńców. Odkrywali też motywacje i czynniki umożliwiające alternatywne osadnictwo na Warmii i przyglądali się, wobec czego są to alternatywy. Wreszcie, badali wizje i praktyki uczestnictwa w kulturze realizowane na miejscu.

Efektom warmińskich warsztatów terenowych jest czternasty, studencki numer „Okolic” zatytułowany „Obcy we wsi? Migracje, tożsamości, relacje”, zorganizowany wokół pytań o tożsamość miejsc i osób mieszkających w nowoosiedleńczych wioskach koło Olsztyna. Obejmuje on siedem tekstów o różnorodnym charakterze – od krótkich artykułów antropologicznych i socjologicznych, poprzez eseje badawcze, fotoreportaż, aż po poezję etnograficzną. Wszystkie one są debiutanckimi próbami zmierzenia się z terenową materią i ujęcia w tekstowe karby rozległego doświadczenia badawczego, biograficznego i edukacyjnego, które

przebyli studenci badacze i badaczki, również stając się na chwilę „obcymi we wsi”.

Fot 1. Dzień. Warmiński krajobraz, trawiaste pagórki, po prawo las z zielonymi iglakami i zazieleniającymi się drzewami liściastymi. Na lewo stoją wiejskie zabudowania. Na pierwszym planie, na leśnej ścieżce, stoi postać z rowerem. Badania terenowe studentek i studentów Etnologii i Antropologii Kulturowej UMK na Warmii, kwiecień 2022. Fot. Klaudia Traczykowska.

Zapraszam do lektury artykułów z pierwszych, postpandemicznych badań terenowych adeptów toruńskiego ośrodka etnograficznego.

Maja Dobiasz-Krysiak
opiekunka badań terenowych i współredaktorka tomu

Literatura

- Bertsch Matthias 2021, *1971: Ankunft erster Aussiedler aus Polen in der Bundesrepublik. Ein weiter Weg nach Westen*, <https://www.deutschlandfunk.de/1971-ankunft-erster-aussiedler-aus-polen-in-der-100.html>. (dostęp 30.03.2023).
- Brakoniecki Kazimierz 1998, *Atlantyda Północy*, Olsztyn: BWA.
- Fatyga Barbara, Dudkiewicz Magdalena, Tomanek Paweł, Michalski Ryszard red. 2012, *„Kultura pod pochmurnym niebem” Dynamiczna diagnoza stanu kultury województwa warmińsko-mazurskiego. Raport i rekomendacje praktyczne*, Olsztyn–Warszawa.
- Fundacja Borussia Olsztyn 2023, *O nas*. <http://borussia.pl/index.php/o-nas/> (dostęp 30.03.2023).
- Interdyscyplinarna Placówka Twórczo-Badawcza „Pracownia” 1981-82*, w: *„Sztuka otwarta. Parateatr II. Działania integracyjne”*, red. Ewa Dawidejt-Jastrzębska, Wrocław: Ośrodek Teatru Otwartego „Kalambur”, 62-72.
- Jawłowska Aldona 1975, *Drogi kontrkultury*, Warszawa: PIW.
- Kijonka Justyna 2013, *Migracje z Górnego Śląska do Republiki Federalnej Niemiec w latach 1970-1989, czyli między ojczyzną prywatną a ideologiczną*, „Górnośląskie Studia Socjologiczne. Seria Nowa” 4.
- Rozenbaum Jakub 2015, *Warszawska migracja na warmińską wieś 1980-2014 – studium gminy Jonkowo*, http://jakakultura.warmia.mazury.pl/fileadmin/user_upload/jakakultura/pdf/publikacje/publikacje_kl_style_zycia/Jakub_Rozenbaum_Warszawska_migracja_na_warmi%C5%84sk%C4%85_wie%C5%9B_1980%E2%80%932014_-_studium_gminy_Jonkowo.pdf, (dostęp 30.03.2023).
- Siciński Andrzej 1988 (red.), *Style życia w miastach polskich (u progu kryzysu)*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź: Ossolineum.

- Skłodowski Krzysztof 2021, *Wspomnień czar! Część 7*, 19.12.2021.
https://sklodowski.pl/__trashed/, (dostęp 30.03.2023).
- Szady Beata 2020, *Wieczny początek. Warmia i Mazury*, Warszawa:
Wydawnictwo Czarne.
- Tochman Wojciech 1991, *Warmia obiecana*, „Gazeta Wyborcza”,
06.08.1991.
- Wieś Godki 1986*, reż. Grzegorz Skurski 1987.
<https://vimeo.com/151778756>, (dostęp 30.03.2023).
- Wyka Anna 1988, *Alternatywne style życia jako reakcja na style dominujące lat siedemdziesiątych*, w: *Style życia w miastach polskich (u progu kryzysu)*, red. A. Siciński, Wrocław-Warszawa- Kraków-Gdańsk-Łódź: Ossolineum.